

ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ «ԱՐՑԱԽ» ԵՐԿԸ

ՀԻՆԱԽԴԱ ԲԱԼԱՅԱՆ

Հայ գրականության, գրականագիտական, հայագիտական, պատմա-աշխարհագիտական մտքի մեծանուն ներկայացուցիչներից է Ղևոնդ Ալիշանը (Զերովբե Ալիշանյան, գրական ծածկանունը՝ Նահապետ, 1820-1901թթ.): Եղել է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ:

Հեղինակի հետաքրքրությունների շրջանակում հայտնվել է նաև արցախյան ազգային հզոր երակ ներկայացնող, վիպական ու պատմա-աշխարհագրական դրվագներով լի հարուստ նկարագիրը: Այս դիտանկյունից բարձրարժեք է հեղինակի Արցախի թեմայով գրված համանուն «Արցախ» երկը:

Գրքում Ալիշանը բծախնդրորեն, պատմական ու աշխարհագրական, բանագիտական ճշգրտությամբ է նկարագրում Մեծ Հայքի տասնհինգ նահանգներից տասերորդը՝ Արևելից կողմանքը-Արցախը, նրա տասներեք գավառները՝ Կողթը, Բերդաձորը, Վայկունիքը, Սիսական ոստանը, Մեծկունիքը, Մեծիրանքը, Փառնեը, Մյուս Հաբանդը, Պարզկանքը, Մուխանքը, Հարժանքը, Պիանքը, Զոտակը: «Հայոց նախնիների իշխանության ժամանակ,- գրում է Ալիշանը,- Արցախը տասներկու կամ ավելի գավառների էր բաժանվել...»¹: Հեղինակը գավառների խնդրահարույց հարցի՝ թվաքանակի մասին խոսելով նշում է, թե հորենացին 12 գավառներ է նշում, իսկ ըստ այլ օրինակների՝ դրանք 13 կամ 14 են:

Ալիշանը թվարկվող գավառները ներկայացնում է ըստ իրենց գրաված աշխարհագրական դիրքի, գտնված վայրի և այլ հատկանիշների՝ բացահայտելով որոշակի կարևոր առանցքներ ևս: Մեկնաբանման գնալով գավառների անունների գրման լեզվական համանման կազմվածքի շուրջ՝ Ալիշանը հարցը պարզաբանում է հետևյալ կերպ. «Այդ գավառներից շատերն ունեն տոհմական **անք** մասնիկը: Ինչպես երևում է անուններից, դրանք տրվել են գավառի բնությանը համապատասխան շատ վաղ ժամանակներից ի վեր, որպիսիք են **Խաղբյանք և Խաչանք**, որոնք հիշատակվում են Ներսես Մեծի գահնամակում, Դ դարում, իսկ այնուհետև ԺԲ և ԺԳ դարերում պատմության մեջ փայլում են Խաղբակյան իշխանները և Խաչենցիք»²:

Քննաբան գիտնականը վիպական գծերով անդրադառնում է հատկապես Արցախի հոգևոր և աշխարհիկ գործիչների նկարագրերին, հոգևոր կենտրոններին, եկեղեցիներին, մատուռներին, քաղաքներին, ավաններին, լեռներին, դաշտերին, գետերին, բերդերին, արցախցու ավանդույթներին, հոգեկերտվածքին, արարող ոգուն և այլն՝ ամենուրեք Արցախի աշխարհագրության, պատմության, բանահյուսության, ազգային որակների, ստեղծագործ ոգու նկարագրությանը, որոշակի սահմաններում դրանք սերտորեն միահյուսելով հայ ժողովրդի պատմության հետ:

Գրքի գրականագիտական, պատմաաշխարհագրական բնութայունից հետո պարզ է դառնում հետևյալ կարևոր մտահանգումը, թե մինչև XIX դարավերջ Արցախում ինչ հիշատակարաններ, համալիրներ, բնակավայրեր, հոգևոր առաջնորդարաններ, եկեղեցիներ, պատմական ու մշակութային հուշարձաններ, աշխարհիկ կենտրոններ են պահպանվել՝ ինչպիսի նկարագրերով և որոնք են ավերվել, քանդվել-եղեռնվել՝ ինչպիսի պայմաններում:

Ալիշանը, նկատի ունենալով Արցախի թավ, անանցնելի անտառները, բարձրաբերձ սար ու ձորերը (բնական ամուր-անառիկ դիրքը, որը պատերազմի

¹ Ղևոնդ Ալիշան, Արցախ, Երեան, Երեանի համալսարանի հրատարակչություն, 1993 (այսուհետև՝ Ղևոնդ Ալիշան, Արցախ), էջ 9:

² Նույն տեղում, էջ 11:

Ժամանակ հանդիսանում է երկրի ռազմավարական շարժի մի մասնիկը՝ կարևոր նշանակություն ձեռք բերելով՝ բնական պատնեշ հանդիսանալով բյուրավոր թշնամիների դեմ), գեղարվեստական առանձնահատկությունների (մակդիր-էպիտետներ, համեմատություններ, անձնավորում և այլն) խիտ որակներով է բնութագրում դրանք, Արցախ երկիրը անվանում՝ ամուր, ընգծելով նրա «ապահով» դիրքը, տալով նրա բավականին ճշգրիտ նկարագիրը. **«Արցախի ամուր և ապահով (ընդգծ.- 2. Բ.)** երկիրը, որ ավելի փոքր է, քան Մեծ Հայքի շատ աշխարհներ, ունի մոտ 90-100 մղոն երկարություն և դրա կեսի չափ լայնություն: Այն արևմտյան կողմից սահմանակից է Սյունյաց աշխարհին, հյուսիս-արևելքից՝ Ուտիքին, հարավից՝ Երասխ գետին. հյուսիսային և արևելյան սահմանագիծը բացահայտ չի երևում, այլ թվում է, թե այն բաժանվում է լեռների ստորոտներով, մասնավորապես Խոջբար լեռներով և Շամբորի անջրպետով, իսկ արևմուտքից՝ Սյունյաց Հագարու գետով ու լեռներով, որոնք պարսպում են նրա ելքը և փոխում ջրերի ընթացքը, որովհետև Սյունիքում գետերը հյուսիսից և ելքի կողմից իջնում են Գեղամա լեռներով դեպի մեծ Երասխը, իսկ Արցախում արևմուտքից-արևելք դեպի Կուր գետն են հոսում, ոռոգելով Ուտիքի դաշտը, որտեղ ամենահզորը ամենահյուսիսայինն է՝ Թարթառը կամ Թերթերը (գրքի այս և հետագա ընդգծումները Ալիշանին են- Բալայան), ըստ մեր նախնիների՝ Տրտուն, որը, բխելով Վայոց ձոր և Չանգեզուր լեռների թիկունքից, անցնելով Խաչենի խոր ձորերով, դուրս է գալիս Ուտիքի Առանձնակ դաշտը՝ անցնելով Պարտավ քաղաքի մոտով»¹:

Նկատելի է հեղինակի հետաքրքրությունն Արցախի տեղանքի, աշխարհագրական դիրքի, բնական ռեսուրսների, դաշտավայրերի, գետերի, նրանց բնույթի, գտնվելու վայրի նկատմամբ, ինչպիսիք են՝ Թարթառը՝ Թերթերը-Մայր գետը, Կուրանը, Ձղախը, որը Խաչենագետն է, վերջինիս համեմատությամբ ավելի հզոր՝ Գարգարը, Բոզլուն, Չերեքեն, Տիլին կամ Գուրոն և Զենտիլանը. որոնք խառնվում են կամ Կուր-Քուռ կամ Երասխ-Արաքս գետերին: Հիշենք, քաղաքակրթությունը միշտ էլ սկսել ու զարգացել է գետերի ափերին. այդպես էր նաև Արցախում:

Երկրի համար կարևորագույն հարստությունը համարելով գետերն ու գետային ուղիները՝ որպես սնուցող տարր, Ալիշանը ներկայացնում է նրանց ուղին, աշխարհագրական տեղադրությունը. «Սրանից բացի, հյուսիսային կողմում կան և մանր այլ գետեր, ինչպես՝ Կուրանը, որ Կուրակին է խառնվում, և դանդաղընթաց այլ գետեր: Իսկ Թարթառից հարավ հոսում է հնում Ձղախ կոչված գետակը, որը Խաչենագետ է անվանվում, որից ավելի հզոր է զարգարացիների գետը՝ Գարգարը, որը բխում է Շուշիի սահմաններից և խառնվում է Կուր գետին, Երասխի սառնարանից մի փոքր ավելի վերև: Երասխին են խառնվում և այլ գետակներ, որոնք իջնում են Շուշիի հարավից, ինչպես Բոզլուն, Չերեքեն, Տիլին կամ Գուրոն և Զենտիլանը»²:

Ալիշանը ավելի շատ կարևորություն է տալիս երկրի տարածքում սփռված բարձրագույն լեռներին: Պատմիչների (Բուզանդ, Եղիշե, Խորենացի, Կաղանկատվացի և այլն) վկայություններին հաստատապես հավատ ընծայելով ու նրանց հետևելով, Արցախը կոչում է **ամուր** մակդիրով: Մ. Կաղանկատվացուց ավելի վաղ Բուզանդն է Արցախը ամուր մակդիրով կոչել, բայց Ալիշանը այս հարցում առավելությամբ վկայակոչում է առաջինին՝ Կաղանկատվացուն, հաշվի չառնելով այն հանգամանքը, որ Կաղանկատվացին իր հերթին աղբյուր է ունեցել հին մատենագիր-պատմիչների:

«Բայց Արցախ աշխարհը,- վիպական երանգներ հաղորդելով իր գրչին գրում է հեղինակը,- ավելի շատ նշանավոր է իր լեռներով, քան թե գետերով,

¹ Նույն տեղում, էջ 5:

² Նույն տեղում, էջ 6:

որի պատճառով էլ մեր նախնիները նրան տվել են Ամուր մակդիրը, որը ավելի հաճախ տրվել է Աղվանքի պատմիչի (Կաղանկատվացու- ընդգծ.- 2. Բ.) կողմից. «Խոր ձորերով, անտառներով հարուստ Արցախ աշխարհը...», «...վիմահատակ լեռների ապառաժներ...արցախյան ամուր գավառների լեռների վիմախառն ձորախիտ ապառաժներ»¹ և այլն: Խոր և մթին անտառները եղիշեն «թանձրախիտ» է անվանում²:

«Այդ լեռները,- շարունակում է Ալիշանը,- հատուկ անունով չեն հիշատակվում հների կողմից, բացի հյուսիսում գտնվող Աստղաբլուրից և հարավում գտնվող Դիզափայտից: Իսկ այժմ հարավային բարձունքներից նշվում են Սարիալը և Մռավը, որոնք Ուտիքի և Արցախի միջև լարաբաժան են, Ուլուխանը՝ տեղադրված Թարթառի ակունքների մոտ, որոնց ելքերից սկսվում են Չլբերդ և Գյուլիստան լեռները, դրանցից էլ հարավ՝ Գըրբ-Կյոզը, որի շարունակությունն են կազմում Գանձասար և Շահթախտ լեռները, որտեղ գտնվում են հաչենագետի աղբյուրները»³:

Առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով Արցախ անվան ծագման պատմությանը, Ալիշանը ենթադրաբար գրում է. «Երկրամասի անվան ծագումը անհայտ և անհիշատակ է մնում. թերևս անհարմար չի լինի կարծել ծառերի ու թփերի ցախ անունից ծագած, ըստ երկրի անտառախիտ բնույթի. այն մեր նախորդները գրում են նաև ձ տառով: Արցախը գրվում է նաև հոգնակիով՝ Արցախք նաև Արցախունյաց գավառ, որը գալիս է Կաղանկատվացուց. ըստ այդմ կառուցողից էլ առաջանում է անունը. այդ անունն ավելի հաճախ հանդիպում է ածանցմամբ՝ Արցախական գաւառք կամ կողմանք⁴: Երբեք և ոչ մի տեղ չենք հանդիպում «Աշխարհ» անվան, այլ այն Բուզանդի երկում⁵ մեկ անգամ կոչվել է երկիր, իսկ մնացած բոլոր դեպքերում՝ գավառ»⁶:

Ալիշանը հավաքած առատ նյութերի բաղդատմամբ, քննում և մեկնաբանում է Արցախի գավառների պատմությունը, նրանց ծագման մանրամասները թվարկելով, ցույց է տալիս յուրաքանչյուրի դերակատարությունը ընդհանուր մարմնում՝ աշխարհագրական տարածքը, սահմանները, բուսական և կենդանական աշխարհը, ծառատեսակները, հանքավայրերն ու հանքատեսակները, երևույթների, հատուկ և հասարակ անունների բացահայտումները, իրար հետ ունեած ներքին ու արտաքին հարաբերությունները և այլն: «Այդ գավառների անուններն ու տրոհումը 12-ի կամ 13-ի թերևս աղավաղել են Աղվանից իշխանների և Բագրատունիների օրոք, տակավին մինչև Ժ և ԺԱ դարերը լսվում և պահպանվում էին, այնուհետև Հայոց և Աղվանից թագավորությունների՝ Պարսկաստանի կողմից գրավվելու ժամանակ գավառների և իշխանությունների նոր անուններ են լսվում, որոնցից հնագույններն են Ռոսաստակ և Չղախ գավառակները Ինճե գետի հովտում, ճառաբերդ աշխարհը կամ գավառը Չլբերդում. այն,- մեկնելով Նյուրթը, շարունակում է քննաբանն իր բացահայտումները,- պատմիչների երկերում հիշվում է Է-ից մինչև ԺԲ դարը»⁷:

Վիպական շնչով ներկայացնելով հաչենի դերակատարության պատմական կարևորությունը և առանձնահատուկ դերը երկրամասի բաղաբական, հոգևոր, արարողական, տնտեսական կյանքում, Ալիշանը ներքին համակրությամբ նկատում է, «որ վերջինս «նախորդներին գերազանցեց ոչ միայն փայլուն ժամանակով, այլև

¹ Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Ե., 1983 (այսուհետեւ՝ Մովսես Կաղանկատվացի), էջ 137:

² Եղիշե, Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Երեւան, 1957, էջ 125:

³ Դեռնոդ Ալիշան, Արցախ, էջ 7:

⁴ Մովսես Կաղանկատվացի, էջ 99, 203:

⁵ Փավստոս Բուզանդ, Պատմութիւն Հայոց, Վենետիկ, 1933, էջ 214:

⁶ Մովսես Կաղանկատվացի, էջ 137:

⁷ Դեռնոդ Ալիշան, Արցախ, էջ 11:

հնությանը ու պատվով: Խաչենը, որ ընկած է Տրտու և Գարգար գետերի միջև, իր անունն առնում է համանուն գետակից: Խաչենը,- ընդհանրացման է գնում մեկնաբանը,- մեծ փառքի է հասնում ԺԳ դարում, երբ գրեթե Արցախ անունն էլ փոխվում և Փոքր Սյունիք է կոչվում»¹:

Ալիշանը փորձում է մեկնաբանել Ղարաբաղ անվան ծագումնաբանությունը. «Իսկ երբ թուլամում է հայկական իշխանությունը, և ուժեղանում օտարների ձեռնարկությունը, նախ հռչակվում է հին Առան անունը (հայտնի է, որ այն միշտ անտեսված էր) արևելյան թագավորների շրջանում, և մինչև վերջերս պարսից արքունիքում Արցախ աշխարհը այդ անունով է ճանաչվում, որը կազմում էր ամբողջ Նահանգի կամ Առան երկրի միջին մասը, Սյունիքից մինչև Կուր, որն այժմ Ղարաբաղ է կոչվում՝ անտառների, ագարակների, այգիների և նրանց ստվերների պատճառով (ընդգծ.- Չ. Բ.)»²:

Յեղիսակն այստեղ Ղարաբաղ հատուկ անունն ընկալում է սև՝ խիտ անտառների թավ ստվերների պատճառով, ապա՝ **Ղարա-մեծ, բաղ-այգի** իմաստով, ինչպես օրինակ՝ **Ղարա (Մեծ) Աբով** մեղիքը, ղարադամ-մեծ բարերով տուն Ավետարանոցում, որոնք Պավել Օգանեսյան պապս է Գանձակից բերել և կառուցել իր տունը՝ մեղիբանիստի կենտրոնական, գեղատեսիլ վայրում (**ընդգծ.- Չ. Բ.**), **ղարա -կարա-կոյունլու (մեծ), ակ-կոյունլու (փոքր) ցեղախմբեր (ընդգծ.- Չ. Բ.)** և այլն:

Մեկնաբանելով պատմական Ականայի աշխարհագրական տեղանքը, փորձելով ցույց տալ նրա պատմական դիմագիծը, որ այդ և այլ բնակավայրերի մասին հիշատակները պահպանվում են ԺԳ և ԺԴ դարերից՝ Խաչենի տերերի ու իշխանների վանքերում պահվող արձանագրություններում, հեղինակը գտնում է, որ Ականան, որպես հին բնակավայր, պետք է գտնվի Հանդաբերդի ու Գեղամա ծովի մոտերքում, «որով ճանաչում են Սողբի լեռնային ու հարավային կողմերը, և Սողբի գյուղերի մեջ հիշվում է Ականքը ԺԶ դարի սկզբին: Կիրակոս պատմիչը՝ ԺԳ դարի կեսին ասում է Սարխաթ խանի մասին, որը դարձել էր Ջալալ իշխան, որից խլել էին Ականան և Կարկառը... Եվ այս ամենից ենթադրում ենք, որ այստեղ՝ Թարթառի հյուսիսային վտակների հովիտներում, պետք է գտնվի և Ականան»⁴:

Ծար բնակավայրը Ալիշանը հարուստ է համարում, ըստ տեղեկությունների (Վարդան վարդապետի աշխարհացույցը, Գր. Մագիստրոսի թղթերը և այլն)՝ այն գավառակ չի ընդունում, նշում է, որ ԺԳ-ԺԳ դարերում Ծարը գտնվում էր Աղվանքում՝ Խաչենի իշխանների տիրապետության տակ, կարևորում է նրա դիրքը, լայնանիստ տարածքը և դերը՝ որպես հոգևոր կենտրոնի, որտեղ գտնվում էր սուրբ Հակոբի եկեղեցին-տաճարը. «.....Ընդարձակ Ծար ավանը-գրում է հեղինակը,- որ գրքերում և արձանագրություններում գյուղ և գյուղաքաղաք է կոչվում, գտնվում է գավառի հարավային կողմում, այն վտակների միջև, որոնք Թարթառի միջին մասում են հոսում, հարուստ և արգավանդ մի վայրում, որը դարձել է անշուք և սակավամարդ մի վայր, և որը պետք է եղած լինի այդ կողմերի հին և գլխավոր շենը»⁵:

Տարբեր փաստերի զուգորդմամբ, Ալիշանի գրքում հիմնավոր տեղեկություններ են բերված թե՛ պատմական ու վիպական, աշխարհիկ ու հոգևոր հերոսների ու նրանց հարաբերությունների մասին, Վաչագան արքայի կողմից՝ սրբերի մասունքների գտնվելու վայրի ու ըստ պատկանելիքի բացահայտման՝ դրանց

¹ Նույն տեղում, էջ 11-12:

² Նույն տեղում, էջ 12-13:

³ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 358-359:

⁴ Դեռևս Ալիշան, Արցախ, էջ 17-18:

⁵ Նույն տեղում, էջ 19:

հասցեատրման մասին, թե՛ շինական տարրի, թե՛ բնակավայրերի, բնական ռեսուրսների, դաշտավայրերի, լեռների, գետերի, նրանց վտակների, և դրանք իրար լրացնող օղակների մասին: Հայթայթված և իրար միահյուսված վիպապատմական, աշխարհագրական և այլ կարգի նյութերը Ալիշանը հարստացնում է նաև եկեղեցական համալիրների, գյուղերի ու քաղաքների, Արցախում գտնված Տիգրանակերտների (Սեբեոսի նշած երկու Տիգրանակերտների) մասին վարկածը բարձր գնահատելով, Ալիշանը նշում է հետևյալը. «....պատմիչը մանրամասնորեն կատարում է այդ տեղերի քննությունը և դա ոչ թե սոսկ ազգային, այլ համաշխարհային պատմության համար»¹ և այլ բնակավայրերի մասին հաղորդումներով:

Տարածաշրջանում՝ Շուշին որպես զարգացած հասարակական, քաղաքական, լուսավորչական կենտրոնի, առիթներ է նաև Ալիշանին: Նա նշում է. «Քաղաքում հայկական երկու եկեղեցի կա՝ Ագուլեցոց և Ղազանչեցոց կոչվածները, կան նաև երկու փոքր, անշուք եկեղեցի, հայկական մի շուկա՝ փոքր կրպակներով: Քաղաքն ունի նաև տպարան, որտեղ լույս են տեսել մատյաններ (գրքեր) արքեպիսկոպոս և մետրոպոլիտ, բանասեր Տեր Բաղդասարի ջանքերով: Նա իր աթոռը հաստատեց այստեղ՝ դառնալով Աղվանքի կաթողիկոսների հաջորդը: Նրա թեմերն են՝ Ղարաբաղն ու Շրվանը»²:

Ալիշանի «Արցախ»-ը վերջանում է քաղաքական, ռազմական մեծ նշանակություն ունեցող հուղափիրինի կամրջի մասին հետաքրքիր տեղեկատվությամբ. «Խյուտաֆերիյի մոտ, Առանի և Ատրպատականի միջև կա անվանի մի կամուրջ՝ 12 հաստկառույց կամարներով, որոնցից երեքը քանդել է Ղարաբաղի Իբրահիմ խանը, որոնք հետո տրոգել են ռուսները: Կամուրջի մոտ են գտնվում Առաքելիս հայոց գյուղն ու մաքսատունը: Կամուրջի հզոր կառուցվածքը և նրա վրայով պատվական քարավանների անցնելը կամուրջին շնորհիվ են պարսից այդ անունը, որ նշանակում է Աստվածաստեղծ»³:

Չինսիդա Բալայան ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԻ «ԱՐՑԱԽ» ԵՐԿԸ

Բանալի բառեր՝ Արցախ, Ալիշան, Գանձասար, Շուշի, Ականա, Ամարաս, Սիսական, Խաչենագետ, Մռավ, Ծար

Ալիշանը, որդեգրած ազգային գաղափարակարգին հետամուտ՝ առաջադրած խնդիրների հրատապությամբ, նյութի բազմակողմանի քննությամբ և գնահատմամբ, հայթայթած արժեքները համեմատական, հակադրական, աղբյուրագիտական, վերլուծական մեթոդներով քննելու, արժևորելու, ստեղծագործական-գիտական պահանջներով ներկայացնելու նպատակաուղղվածությամբ է գրել մեծ ծրագրայնություն ու գաղափարներ հետապնդող «Արցախ» երկը:

Արդի ժամանակաշրջանում, Արցախի պատմությանը ուղղված «գիտական» մարտահրավերներին ամենայն լրջությամբ կարող է պատասխան տալ նաև Ալիշանի «Արցախ»-ը, որի առանցքներում քննական մեկնաբանումներով, վիպական անդրադարձներով տրված է XIX դարի Արցախի քաղաքական, աշխարհագրական, գեղարվեստական, հասարակական, մշակութային, պատմական, շինարարական, հոգևոր կյանքի նկարագիրը:

¹ Սեբեոս եպիսկոպոս, Պատմութիւն, Պետերբուրգ, 1879, էջ 92-93:

² Ղեւոնդ Ալիշան, Արցախ, էջ 109-110:

³ Նույն տեղում, էջ 113-114:

Zinaida Balayan
THE «ARTSAKH» COMPOSITION BY GHEVOND ALISHAN

Key words: *Artsakh, Alishan, Gandzasar, Shushi, Akana, Amaras, Sisakan, Khachenaget, Mrav, Tsar*

Alishan, being an adherent of the national ideas, wrote the work «Artsakh» sated with program and ideological loading, strictly abiding by the urgency of solution of the appearing tasks, the comprehensive analysis and estimate of material, a research of the received material by comparative, comparative, psychological, analytical methods, estimation, aspiration to present material to compliance with creative and scientific requirements.

The «Artsakh» by Alishan can answer to all modern «scientific» calls on history of Artsakh as soon as the description of political, geographical, art, public, cultural, historical, construction, spiritual life of Artsakh of the 19th century is given in it by means of critical remarks, epic references.

Зинаида Балаян
ПРОИЗВЕДЕНИЕ «АРЦАХ» ГЕВОНДА АЛИШАНА

Ключевые слова: *Арцах, Алишан, Гандзасар, Шуши, Акана, Амарас, Сисакан, Хаченагет, Мрав, Цар*

Алишан, следуя принятой национальной идеологии, с учетом злободневности выдвинутых задач и посредством всестороннего анализа и оценки материала, его исследования сравнительными, сопоставительными, источниковедческими и аналитическими методами, стремясь представить материал в соответствии с творческим и научным требованиями, написал произведение «Арцах», преследующее большую программность и идейность.

«Арцах» Алишана со всей ответственностью может дать ответы на современные «научные» вызовы в отношении истории Арцаха – посредством критических замечаний, эпических ссылок в произведении дано описание политической, геополитической, художественной, общественной, культурной, исторической, строительной, духовной жизни Арцаха XIX века.